

Доповідь
завідувача кафедри економіки промисловості,
доктора економічних наук,
професора Павлова Олександра Івановича
на засіданні Вченої ради
Одеської національної академії харчових технологій
5 травня 2020 року

Доброго дня, шановні колеги!

Системний глобальний виклик, який постав перед людством, є підставою для *переосмислення позиціювання сучасної економіки, не тільки як наукової дисципліни, але й як важливої сфери життя та способу суспільного відтворення.*

Кожного разу, коли настає світова економічна криза, ми намагаємося діагностувати її з використанням переважно наукового інструментарію економічної науки, зосереджуючись передусім на причинах збою ринкових механізмів, тим самим застосовуючи так званий «звужений» підхід. В такому разі, дослідники якщо і виходять за рамки цього підходу, то лише з метою задіяти методи державного регулювання та відповідні компенсуючі заходи виходу з кризи. Проте і в такому випадку досягти успіху вдається не зразу, не завжди і не всім економікам.

Сьогодні ми переживаємо унікальний випадок руйнівної дії на світову економічну систему та увесь уклад суспільного життя сукупності факторів, накладених один на одного. Крім того, один з цих факторів має кілька невідомих, відповіді на які поки що не знайдені.

Які втрати несе від цього світова економіка і якими можуть бути наслідки цих втрат для людської спільноти, я намагався викласти у своїй доповіді на теоретичному семінарі кафедри, тези якої розміщені на нашому сайті.

Сьогодні зупинюсь на узагальнюючих положеннях цієї доповіді та їх розвитку, оскільки без цього рухатися далі неможливо. Деякі мої колеги, ознайомившись з доповіддю зазначили, що я руйную капіталізм, на що я відповів, що у реальній дійсності не існує ні капіталізму, ні соціалізму, оскільки – це не більше, ніж слова. Тому якщо я і руйную, то лише міфи в наших головах та намагаюся переформувати на системних засадах певний науковий дискурс.

За оцінками різних експертів сучасна економічна криза буде більш глибокою, ніж криза 2008–2009 років. І цьому, на мій погляд, є свої пояснення. Якщо попередня криза була викликана шоком попиту, причиною якого стало розповсюдження на світовому ринку «токсичних» (проблемних) фінансових активів, то *нинішня обумовлена обмеженням пропозиції та невизначеністю попиту*. Відмічається значне підвищення таких показників економічної невизначеності як *волатильність на фондових ринках усіх великих економік* (США, розвинутих європейських країн, Японії) *у бік падіння цін*. У відповідь на це інвестори почали переводити кошти з ризикованих у більш безпечні активи. Від цього найбільше постраждали облігації з високою дохідністю та облігації, розміщені на ринках, що тільки формуються. В результаті цього відбулося стрімке зростання *спредів*. Як спосіб подолання такої невизначеності застосовуються заходи посилення фінансових умов, для забезпечення ліквідності ринків на біржах встановлюється розмір максимального спреда. За рахунок того, що банки мають достатні резервні запаси капіталу та ліквідності, на відміну від попередньої кризи, ризики для фінансової стабільності, що викликані банківським сектором, є відносно незначними, незважаючи на зниження цін на акції.

Парадигмальним дефектом сучасної моделі світової економіки є її функціонування в режимі фінансіалізації – відособлення фінансових потоків від сфери реального виробництва. Як приклад, 97% грошей, які використовують звичайні люди та підприємці в усьому світі, існують у формі банківських

депозитів в комерційних банках, і тільки 3 % представлено у формі готівки, які створюються державою через центральний банк. **Саме зловживання короткостроковими депозитами населення є причиною глобальної фінансової кризи.**

Кредитна природа сучасних грошей не передбачає їх остаточного споживання, як це відбувається зі звичними товарами. Протиріччя між виробниками (власниками ідей) та споживачами (власниками фінансового капіталу) ще сто років по тому намагався вирішити німецький економіст та підприємець, **автор вчення про «вільну економіку» С. Гезель.** На його погляд, оптимальна грошова система має забезпечувати постійний попит в економіці та не залежати від біржової кон'юнктури чи мінливих настроїв банкірів та власників капіталу. Тобто надходження грошей у постійний обіг при постійному паритеті обсягів покупок та продажів є їх природним станом, а випуск та регулювання кількості грошей в обігу – виключною прерогативою держави. Звідси випливає й відповідна роль державної монетарної політики як регулятора розвитку фінансової складової світової економічної системи.

Слід окремо сказати про актуальність технологічного оновлення, що викликано, в першу чергу, тим, що *протягом останніх двох десятиліть світова економіка розвивалася в руслі трьох деструктивних тенденцій: посилення корпоративного капіталізму; зростання протекціонізму та імітації створення нової фінансової архітектури.* Кожна з цих тенденцій сприяла поглибленню структурних диспропорцій у світовій економіці. У зазначеному контексті коронавірусний форс-мажор є сигналом, по-перше, щодо необхідності радикальних технологічних перетворень, по-друге, про готовність у зв'язку з цим до певної жертвності, складовою якою є і людське життя.

Саме накладання на сучасну світову економічну систему процесів зміни технологічного та світогосподарського укладів є однією з відмінностей сучасної глобальної кризи. Додання для цієї картини змін, що відбуваються на

геополітичній арені, значно ускладнює **архітектуру сучасного світового порядку.**

Руйнування діючого світового порядку ліберальної глобалізації в інтересах США супроводжується формуванням нового світогосподарського укладу, якому буде притаманна висока економічна та політична конкуренція регіональних інтеграційних структур з центрами в Китаї та Індії, при збереженні значного впливу США та ЄС. Контури цього укладу значною мірою визначатимуться не стільки наслідками глобальної кризи, скільки відгуками на сучасні виклики не тільки великими економіками світу, а й тими, що перебувають на напівпериферії та периферії світ-системи.

Криза лібертаріанства як певної філософії та ідеології, взятої на озброєння вітчизняними псевдо реформаторами, свідчить про відсутність універсальних рецептів для лікування хвороби суспільств, які перебувають на різних стадіях цивілізаційного розвитку.

Розповсюдженню коронавірусної інфекції передувало **найбільше уповільнення у 2019 році темпів приросту світового обсягу виробництва після світової фінансової кризи 2008–2009 років.** Причому процентні пункти приросту мали порогове значення, яке асоціювалося з глобальною рецесією. Так, в Японії річні темпи зростання скоротилися в четвертому кварталі на 6,3%. У грудні місяці обсяг промислового виробництва скоротився в Німеччині на 3,5%, у Франції – 2,6%. У першому кварталі 2020 року економіка Китаю пережила найбільше падіння за останні 30 років: промислове виробництво скоротилося на 13,5%, роздрібна торгівля – на 20%, безробіття зросло на 6,2%. Наведена статистика свідчить про те, що від спаду економічного розвитку не застраховані навіть великі та ефективні економічні системи. З іншого боку, *уразливість країн зі статусом передових економічних ланок глобальної економічної системи, передалась за принципом доміно (хоча не можна*

сказати, що ці економіки впали) значно слабкішим національним економічним системам, до яких належить й українська.

З точки зору деяких *зарубіжних експертів*, пандемія коронавірусу – це своєрідне випробування готовності світового співтовариства до чергового технологічного переходу, який веде до синтезу фізичних, цифрових та біологічних технологій (основи Четвертої промислової революції).

Проте на практиці карантинні заходи завдали найбільшого удару по третинному сектору економіки або сфері послуг, транспортному та частково логістичному комплексам, банківській системі, будівельному бізнесу з відповідними наслідками для зайнятості та благополуччя їх персоналу.

За даними Oxford Economics – одного з авторитетних інститутів з економічного прогнозування, *пандемія може привести до скорочення зростання світової економіки на 1,3 млрд дол. США на рік, що дорівнюється збиткам у розмірі 1,1 трлн дол. США. Однак цей прогноз не враховує наслідки вірусної пандемії для здоров'я людини та подальшого стану ринку.*

Можна з впевненістю зробити загальний висновок про те, що великі західні економіки програли конкуренцію Китаю, який протягом чотирьох останніх десятиліть створив найбільш ефективну систему управління розвитком економіки у вигляді конвергентної моделі «соціалістичної ринкової економіки». Китаю на цьому шляху вдалося зробити те, що виявилось не під силу радянським псевдо реформаторам при владі, уособлених «світлою» постаттю М. Горбачова.

Сучасні китайські лідери мають бути вдячні за це не тільки своєму великому керманичу Ден Сяопіну, а й відомим теоретикам з цього питання Д. Беллу та П. Сорокіну, а також не менш знаним практикам – батькам німецького «економічного чуда» К. Аденауеру та Л. Ергарду.

Наразі цілком доречно перейти до характеристики інститутів, які, якщо не відіграють за фактом, але мають відігравати за своєю сутністю, ключову роль

в регулюванні економічного розвитку. На переконання інституціоналістів, такі явища, як сім'я, звичаї, традиції, власність, грошовий обіг, кредит, підприємництво, держава та ін. суспільні інститути є інструментами регулювання економічних процесів.

В умовах економічної ізоляції, викликаній вірусною пандемією, значно обмежилася дія таких фундаментальних та функціональних економічних інститутів як підприємництво, наймана праця, обіг, обмін, прибуток. ***Просів фундамент ринку, через те що, якщо не завмерли, то втратили природну динаміку як пропозиція, так і попит, більшість гравців на ньому мислять не категорією конкуренції, а категорією виживання. Критичних відміток, внаслідок зростання безробіття, досягла платоспроможність споживачів.***

Така прогалина в інституціональному середовищі має бути заповнена дією механізмів (відносин) акумуляції, узгодження та розподілу, які забезпечуються через функціонування інституту редистрибуції (перерозподілу).

Свого часу К. Полан'ї запропонував власну класифікацію економічних систем, виділивши їх два типи – ринковий та редистрибутивний, а В. Парето зауважив, що в чистому вигляді ці типи економічних систем окремо не існують. Тобто слід вести мову про їх комбінацію або третій (змішаний) тип. Саме останній з них, ідентифікований мною як конвергентний, демонструє останніми десятиліттями свою ефективність. На моє переконання, саме такі економічні системи є більш придатними до функціонування та розвитку в умовах мінливості та непередбачуваності й здатні адекватно реагувати на виклики часу.

Вірусна пандемія, як «фасадна» складова глобального виклику, є тяжким випробуванням для усіх – від громадян до держав. Проте саме на останніх випав основний тягар суспільної відповідальності за подолання інфекції та її наслідків. Це водночас і шанс набрати залікові бали у суперництві з глобальними структурами за право вирішального голосу у розв'язанні глобальних проблем. Але чекати в цьому сенсі на якісь чудеса не варто. Кожна

держава робить те, що мала робити та була здатна до цього, з огляду на власні ресурси та історичний досвід функціонування у подібній ситуації.

Загальним тут є наступне: пандемія посилить державу та зміцнить патріотизм і націоналізм; збільшить кількість альтерглобалістів та антиглобалістів; зобов'яже уряди переглянути відношення до системи охорони здоров'я й соціальної сфери загалом.

Економічна система України представляє собою симбіоз децю інших типів відповідних систем, а саме державного соціалізму (спотворені залишки радянської адміністративно-командної системи, частка якої складає приблизно 15% в структурі вітчизняної економіки); олігархічно-корпоративного капіталізму (понад 80%) та вульгарного капіталізму (близько 5%). При цьому соціальну базу останнього різновиду вітчизняної економічної системи становлять щонайменше 80% населення, які виживають, але аж ніяк не функціонують в цій системі.

Сучасна вітчизняна економічна систем є суперечливою й вкрай антагоністичною з різних причин.

Відповідь загального характеру на причини такого її стану дав британський історик **П. Джонсон**, який аналізуючи події 1990-х років, дійшов висновку, що *світ XXI сторіччя має кріпитися на семі стовпах мудрості, одним з яких є доречність вигнання з нашого мислення ілюзій, що прокладають шлях руйнуванням. Водночас він зазначав, що нерозуміння цієї істини свідчить про неготовність народів до незалежності та демократії, штучність нових держав, нездатність їх урядів виконувати елементарні функції суспільного управління.*

Звісно, до числа таких **квазі суверенних країн належить і Україна**. Якщо коротко, то *осноаними вадами вітчизняної моделі суспільного розвитку є:*

- зневажливе ставлення до власної історії, наслідками чого є розкол суспільства, нехтування стратегією управління майбутнім із минулого (історія подібно природі, якщо не карає, то провчає тих, хто нехтує уроками історії);
- відсутність національної ідеї;
- несистемний характер реформування українського суспільства;
- неврахування природи економічних відносин, що склалися історично;
- примусовий характер капіталізації шляхом прихватування національних активів, створених спільною працею кількох поколінь українських громадян;
- свідоме відсторонення державних інститутів від відповідальності за майбутнє державних підприємств, звідси їх спотворена приватизація, від якої максимальну вигоду отримали представники влади та нові хазяї, що взяли за правило не сплачувати надвисокі податки, зробивши первинний внесок, але не до казни, а до кішеней можновладців;
- відсутність капіталістичної ментальності, економічних мотивів та стимулів у переважній більшості населення;
- брак на творчу, патріотично налаштовану та пасіонарну меншість;
- наявність зовнішніх факторів та акторів, які вдало реалізують стратегію жорсткого контролю щодо розроблення та впровадження зовнішньої та внутрішньої політики України.

Такій великій центральноєвропейській країні вже пора навчитися жити самостійно і без зовнішніх інституцій порятунку, якою, зокрема, є МВФ.

Не менш доленосним є урок, пов'язаний з впровадженням способу організації життєдіяльності за принципом «не прислужувати і не мати слуг».

Для розуміння цього принципу звернемося до **закону «виклику – відгуку» А. Дж. Тойнбі**, згідно якому людство існує завдяки його здатності своєчасно віднайти адекватний відгук на виклик долі або оточення. Завдячуючи успішному пошуку такого відгуку **відбувається творчий рух відходу і повернення, тобто усвідомлення людською спільнотою своїх внутрішніх**

сил, необхідних для досягнення успіху. Цей успіх забезпечується, за А. Дж. Тойнбі, наявністю героїчних зусиль на виклик з боку творців новаторської ідеї (творча меншість) та іншої частини суспільства (нетворча більшість), здатної втілити в життя цю ідею за умови повної суспільної довіри до її творців. Під творчою меншістю слід розуміти правлячу еліту суспільства, а нетворчою більшістю – законослухняних громадян не наділених владними повноваженнями.

Акцентую увагу на значенні забезпечення на кожному з етапів суспільного розвитку *творчого руху відходу і повернення*, який формує спадкоємність подальшого розвитку. Наш майже 30-річний досвід переконує у зворотному. Не є виключенням і останній рік, який як ніколи поставив перед українцями питання про **роль особистості в історії**.

Останній з президентів, попри екологічний присмак його прізвища, так і не зміг придати сталості нашому суспільному відновленню. Так, він деякою мірою актор, але не факір. Але якщо навіть й так, то можна вважати його фокус невдалим. Проте, перекладати усю відповідальність за усі наші негаразди на нього є перебільшенням. Міра його відповідальність – у прийнятті рішення щодо присяги на Конституції України віддано служити своєму народу, який ввірив йому свою долю.

Найбільшу відповідальність перед українським народом за скоєне мають понести перші п'ять його керманічів, які приклали усіх зусиль, щоб відмовитися від військового потенціалу країни, знищити Чорноморське морське пароплавання, зруйнувати суднобудівну, ракето-, авіабудівну та інші галузі промисловості, колгоспно-радгоспу систему, замінивши її пайовиками, науку та освіту, заборонили право на знання своєї справжньої історії, героїзували носіїв нелюдської ідеології й соціальної практики, будували людське щастя виключно в окремо узятому регіоні, розвивали свій бізнес на державних активах та людських життях, заручившись підтримкою своїх зарубіжних хазяїв.

Щодо тих, кому, за визначенням, а не за сутністю прислуговує наш теперішній керманіч, тобто населення, а не громадян, вимушений звернутися до іспанського класика з цього питання – М. де Унамуно. Наприкінці позаминулого століття цей філософ, переживаючи приниження своєї нації внаслідок підписання принизливого американо-іспанського договору дав таке визначення іспанцям – **ті, що моляться, платять та мовчать**. Ми з вами навіть перевершили іспанців, тому що **не молимося, мовчимо, не тільки не платимо, а й крадемо і рівно стільки скільки можемо**.

Тут самий час навести відомий вислів графа Ж. де Местра – підданого Сардинії, філософа та дипломата – **«кожен народ має ту владу, на яку заслуговує»**.

Отже, з викладеного, постає питання: що робити? Відповідаючи на нього, хочу звернутися до творчості Б. Шоу, який зауважив, що «демократія не може стати вище рівня того людського матеріалу, з якого створені її виборці». *Тут слід згадати цифру 75, маючи на увазі контекст одного виборчого процесу, відповідальність за результат якого несуть саме виборці.*

Продовжуючи цей ряд, звернуся до постаті **В'ячеслава Липинського – теоретика українського консерватизму, яскравого представника поміркованого елітаризму та його праці «Листи до братів-хліборобів»**. Зауважу, що ця назва добре лягає на наш руральний ґрунт.

Усі згадані мною особистості були представниками, як і ми з вами, розумової діяльності. Звісно, у них була значно ширша аудиторія. Але вони не мали навколо себе стільки студентської молоді.

Отже, використовуючи назву твору В. Липинського, авторами цих листів маємо бути ми з вами – **національна (не плутати зі словом націоналістична) інтелігенція**. При практичній відсутності в нашій країні творчої меншості, тобто інтелектуальної та високо моральної правлячої еліти, це означає, що у такий скрутний для нашої країни час, цю функцію ми маємо теж взяти на себе.

Усвідомлюючи таке покликання в умовах децентралізації влади та управління, ми маємо розуміти кінцеву мету своєї державотворчої місії – досягнення суспільної гармонії шляхом перетворення окремого індивіда на громадянина, спроможного реалізувати свої природні права як первинного суб'єкта самоврядування та представника народу – носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні.

Враховуючи важливість порядку денного нашого засідання, хочу наголосити на наступному. Подальший розвиток подій потребує від нас вироблення нової парадигми організації освітнього процесу, яка має містити не просто іншу модель фінансування, а принципово нову модель розвитку нашої академії.

Вдячний за увагу!